

удовољно „концепту самога Богишића“.

Одјељак Економски одношаји (финансије) није завршен. За њега одељак питања нијесу сачувана, већ само 24 одговора.

Одјељак Разреди и слојеви народа има 31 питање и толико одговора, и то само за Црну Гору.

Одјељак Одношаји сељака с господарима земље има 73 питања и 3 одговора.

Одјељак Црковни одношаји садржи 131 питање и толико одговора за Црну Гору и Херцеговину.

Одјељак Поступак изван суда има 53 питања, колико и одговора за Црну Гору, Херцеговину и Албанију.

Одјељак Поступак у суду има 101 питање, колико и одговора за Црну Гору и Херцеговину.

Одјељак Казнено право има 102 питања, колико и одговора за Црну Гору и Херцеговину, и 101 одговор за Албанију. Уз овај одјељак дат је и додаток од 54 одговора без питања.

Одјељак Крвнина и Уопште освета и мирење има мирење има 134 питања и 133 одговора за Црну Гору и Албанију и 132 за Херцеговину. Уз овај одјељак су и додатна питања и одговори.

Међународно право садржи 44 питања, колико и одговора за Црну Гору и Херцеговину.

Одјељак Чета, хајдуци и ускоци има 127 питања и толико одговора за Црну Гору и Херцеговину.

Дакле, Јавно право у овој књизи садржи 796 питања и 749 одговора из Богишићеве анкете из 1873. године, не рачунајући додатна питања и одговоре из касније анкете (1892 — 1898).

Књигом *Правни одицаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији* зналачки је и стручно обједињена Богишићева анкета о обичајном праву у Црној Гори, Херцеговини и Албанији. Она представља драгоцену ризницу података о обичајном праву првенствено у Црној Гори. Њоме је заокружен Богишићев научни опус о Црној Гори. Томица Никчевић је најзаслужнији научник у изучавању Богишићевог стваралаштва. Оно што је он урадио само о Богишићу немјерљив је допринос југословенској правној науци. И не само правној.

Објављивањем *Правних обичаја... Никчевић* и издавачи књиге одужили су се великом југословенском научнику баш поводом његове 150 годишњице рођења. Ова је књига најљепши споменик и Богишићу и Никчевићу.

Проф. др Јован Р. Бојовић

ЈЕВТО М. МИЛОВИЋ, СТАЗЕ КА ЊЕГОШУ
НИО „Универзитетска ријеч“, Титоград 1984

Међу многобројним истраживачима Његоша и његовог доба једно од првих места несумњиво заузима академик Јевто М. Миловић, који већ пола века неуморно трага по нашим и страним историјским архивима, библиотекама и музејима за непознатим материјалима о овом великом песнику, истакнутом владару и умном државнику. У току својих дугогодишњих истраживања Миловић је пронашао и објавио неколико хиљада драгоцених докумената, која бацају нову светлост

на Његоша, на друштвено-политичке средине у којима се у току свога живота кретао и на доба у коме је живео и стварао. Нека од ових докумената представљају, без сумње, читава открића од велике научне вредности. У предговору ове његове нове књиге књижевник Чедо Вуковић с разлогом је констатовао: „Кад се све то има у виду, може се без устезања рећи да је Миловић открио и сабрао тако обимну и разноврсну грађу о Његошу да би се тиме могао подичити и један институт“.

Свој први рад, студију *Велик утицај Гетеов на Његоша*, Миловић је објавио пре равно пола века (1934). Од тога времена до данас он је публиковао по часописима, годишњацима и зборницима неколико стотина текстова, од којих је у овој књизи објавио 54, који обухватају 444 штампане стране. На крају књиге он је, илустрације ради, публиковао читав низ факсимила писама владике Данила и црногорских глаvara из XVII и XVIII века; ови факсимили доприносе занимљивости књиге и још више подижу њену научну вредност.

У своме поговору Миловић је изложио многе тешкоће на које је наилазио у току својих дугогодишњих архивских истраживања. У тешким ратним годинама, које су се ређале, многа писана документа нису се могла сачувати. Већ је сам Његош, у предговору свога плева *Лажни цар Шћепан Мали*, морао признати да су се „по недостатку хартије често пута и листови светих књига за фишке употребљавали“. Ово Његошево казивање потврдио је Вук Врчевић, неуморни сакупљач народних умотворина, који је знао ствари из прве руке, и забележио „да су се до смрти владике Петра I и црквене књиге бацале те у ратна времена за фишке употребљавале, тако се може рећи да су, жали Боже, многи знатни догађаји пропали које су на корицама и на првим ненаштампаним листовима наши стари записивали (...) и много више драгоцених рукописних оригинала, који би вјештом историку данас служили...“ Миловић истиче да је највише драгоцених писаних докумената пропало у току окупације Црне Горе за време првог и другог светског рата.

У овом кратком и непотпуном приказу немогуће нам је макар само споменути све важније податке и појединости које садржи ова обимна Миловићева књига. Осврнућемо се само на неке нарочито карактеристичне. Пишући о првим Његошевим учитељима и васпитачима он се задржао на Јосифу Троповићу, калуђеру манастира Савине, који је „без сум-

ње допринио много формирању карактера нашега великог pjesника“; затим на Сими Милутиновићу Сарајлији, који „ради у народној канцеларији, врши разне политичке мисије, скупља народне pjesме, проучава историјску грађу у Цетињском манастиру и спрема за господара Црне Горе младог Радивоја Петровића“; даље, најисрпније и најпотпуније на Французу Антиду Жому, који је „безмало читаву годину и по дана 1838. и 1839. провео у Црној Гори као Његошев учитељ француског језика готово без икаквих животних угодности, често одвојен и од своје жене Франциске и изложен интригама и жучним нападима Метернихове полиције“; најзад, на Данилу Кокотовићу, Србину из Оточца, бившем аустријском официру, који га је подучавао немачком језику и цртању топографских карата. Према свдечанству угледних странаца, који су као научни радници долазили у Црну Гору и упознали Његоша, он је на њих оставио одличан утисак, говорио је француски, немачки и италијански, и имао „велику жеђ за знањем и врло добар литерарни укус“.

У овој књизи Миловић расправља и о Његошевом ауторству неких песама с историјским темама, испитује њихов настанак, њихову друштвено-политичку позадину, поједине карактеристичне изразе, алузије и фигуре, њихову историјску веродостојност, и разна тумачења Његошевих савременика и доцнијих интерпретатора. Може се читалац у неким појединостима и не сложити с понеким Миловићевим смелим и оригиналним хипотезама, али и у тим ретким спорним неслагањима мора му признати да свестрано познаје све елементе који сачињавају постављене проблеме и да увек располаже низом убедљивих аргумената, који у већој или мањој мери потврђују његове вероватне претпоставке.

У своме изучавању Његоша као владоца Миловић се задржавао не само на крупним проблемима који су се пред њега постављали и које је он морао да решава него и на разним ситним

споровима, због којих је он „врло често трошио много свога драгоцјеног времена“:

„Довољно је само овлаш баци-ти поглед на његову преписку, па ће се човјек запањити кад види о чему се све говори у његовим писмима. Једно нам његово писмо прича о крађи кромпира и кукуруза, друго о посјечној цервој шуми, треће о малој сребрној пушци коју је био заложо неки Црногорац, четврто о украденом вољу Тивћанима, пето о цефердару који је био скинут с неког погинулог Црногорца. У једном се ради о травници коју је требало да подмире Зелажани Доброћанима, у другој о торбици која се нашла на барци с које се утопио неки Црногорац, у трећем о брањевини без које би ње-гушка стока скапала. Једно говори о „јарцу под звоном“ кога су Брајићи отели Црмничанима, друго о задржавању црногорског оружја у Которском суду, треће о отимачини некаквих котлова женама у Доброти, четврто о крађи која је била извршена у некој кући на Прчању у Боки Которској, итд. итд. То нам показује да се Његош бринуо не само о сваком појединцу у својој земљи, него и о свакој црногорској кози и овци...“

У току својих дугогодишњих архивских истраживања Миловић је пронашао читав низ непознатих докумената, који бацају нову светлост на многе значајне догађаје и истакнуте људе, који су играли важну улогу у историји Црне Горе. Између осталог, он је пронашао у Хисторијском архиву у Задру међу актима изванредних которских провидура и 67 оригиналних писама владике Данила, познате главне личности *Горског вијенца*. О његовом животу се раније мало знало. Из овде објављених писама дају се сагледати њихове слободоумне идеје и његова благородна осећања, његова скромност, али истовремено и његова енергија пуна самопоуздања и његова способност „да издржи пробе и кушања, да одолијева сили и да доскаче препреденој млетачкој власти“. Миловић је посебно истакао Данилово развијено осећање праведности: „Дру-

штвени положај жене у доба владике Данила био је очајан. Довољно је било да се о некој „проспе рђав глас“, па да је сујевјерни народ осуди на смрт и не испитујући подробно ствар. Владика Данило ју је узимао у заштиту и спречавао разјарени народ, гдје је год могао, да јој он суди и да је осуђује“.

Расправљајући о сложеној проблематици међуверских и међунационалних односа, Миловић је оштро сагледао суштину проблема: „Његош није много пазио на то ко је какве вјере. За Његоша је народност много важнија од вјере. Он је подједнако волио Црногорце, Србијанце, Хрвате, Босанце, Херцеговце и друге наше народе који су били под турском и аустријском влашћу, сањао о ослобођењу југословенских народа...“ Своје осећање јединства српскохрватског језика Његош је изразио у познатим стиховима:

Липо, љепо, лепо и лијепо,
било, бјело, бело и бијело,
лиштићи су једнога цвијета,
у пулољ се један одњихали.

О утицају Његоша на Стефана Митрова Љубишу писано је у нашој историјској литератури већ раније, али је Миловић знатно презашицао своје претходнике, наставио, проширио и продубио започета изучавања, а делимично их је и исправио, на основу својих даљих истраживања. Између осталог, Миловић је упоредно цитирао одломке из *Горског вијенца* и из појединих Љубишних приповедака, и на основу повучених паралела дошао до закључка да је Његош извршио снажан и позитиван утицај на Љубишино стваралаштво.

Исто тако, Миловић је убедљиво доказао да је Његош извршио јак утицај и на песништво краља Николе I Петровића, који је знао напамет многобројне стихове из *Горског вијенца*, *Шћепана Малог* и *Луче микрокозма*, па му је стога „било теже отети се утицају снажног Његошевог pjesништва“. На основу упоредних цитата Миловић је доказао да је он „уносио у своје pjesме, прокламације, писма, драмска дјела као зачин

Његошеве мисли, афоризме и рефлексije. Неке је Његошеве стихове наводио дословце и при том је употрежио знакове навода. Из неких је Његошевих стихова позајмио само идеју па ју је у својим дјелима друкчије изразио“.

Миловићева књига садржи велики број текстова о разноврсним темама, али увек у директној или индиректној вези са Његошем, добом у коме је живео и стварао, друштвено-политичком средином у којој је развијао своју делатност, и с његовим савременицима, са којима је долазио у везу или који су утицали на његов развој.

Овом књигом Миловићева изучавања Његоша нису завршена. У позбору он је најавио нову књигу *Његош у свом времену*. О

њему као владоцу постоји у своје доба запажена монографија Лазара Томановића *Петар II Петровић Његош као владалац* (Џетиње 1896), али она је одавно застарела и превазиђена новим истраживањима. О Његошу као владару и државнику објављени су у нашој и страниј историографији многи, међу собом контроверзни судови. Зато постоји оправдана нада да ће Миловић, на основу својих полувековних архивских истраживања, у овој најављеној књизи дати много пронађеног материјала и непознатих чињеница, које ће бацити нову светлост на ову велику историјску личност и на значајно доба у црногорској историји, обележено Његошевим именом.

Коста Милутиновић

УЈЕДИЊЕНА ОМЛАДИНА СРПСКА И ЊЕНО ДОБА 1860—1875, ГРАЂА ИЗ СОВЈЕТСКИХ АРХИВА

Матица српска и Институт за славистику и балканистику АН СССР,
Нови Сад 1977

Наша је историографија обогаћена зборником докумената из совјетских архива који се односе на рад Уједињене омладине српске и комплекс политичких односа везаних за балканско подручје. Зборник садржи 198 докумената на руском језику и сваки има кратку регесту. У веома занимљивом и инстинктивном предговору наш познати историчар др Никола Петровић објашњава и анализира историјску улогу Уједињене омладине српске, даје марксистичко-лењинистичку интерпретацију овог нашег националног покрета, објашњава његову суштину и значај објављене документације. Аутор предговора посебно се осврће на тенденциозно и ненаучно интерпретирање, оцењивање, па и потцењивање Омладине од стране српске конзервативне историјске школе између два рата. Уједињена омладина српска постала је у протеклој деценији предмет живог ин-

тересовања наше историјске науке, или бар оних њених представника који стоје на позицијима историјског материјализма. Никола Петровић с тим у вези примећује: „Снажан подстрек ревалоризацији реинтерпретацији ОМЛАДИНЕ као значајне, прогресивне историјске појаве нове српске, па и јужнословенске историје дао је међународни скуп поводом њене стогодишњице и ЗБОРНИК РАДОВА који је објављен после тога“.

Сам зборник, плод вишегодишњих истраживачких напора В. Н. Кондратјеве у совјетским архивима, даће, према Н. Петровићу, нове импулсе „настојањима да се пружи једна целовита, непристрасна, на историјским чињеницама заснована историјска слика овог политичког и културног покрета, у чијим су редовима биле окупљене све прогресивне и револуционарне снаге нашег друштва почетком друге половине